

MUSIQI

*Muğamlarımızın Böyük İnterpretatoru
110 il əvvəl doğulan böyük ustad Əhməd Bakıxanovun xatirəsinə həsr olunur.*

Rafiq MUSAZADƏ

“DÜGAH” DƏSTGAHI

Azərbaycan xalq musiqisi mədəniyyəti xadimləri arasında zamanımızın gözəl pedaqoqu, görkəmli tarzun, kamil muğam bilicisi Əhməd Bakıxanov şəraitli bir yer tutur Əhməd müəllim ömrünün sonuna qədər klassik muğam ırsımızla sadiq qalmış, onu daim təkmilləşdirib, inkişaf etdirmişdir. O, xalq musiqisinin təbiiğini özünün ifaçılıq sənəti və pedaqoji təlimi ilə həyata keçirmişdir. Əhməd müəllim muğam janrının sirlərini nənəlik ortahəyə çıxarmış, həm də lad-intonasiya baxımından bir-biri ilə ciddi fərqlənən muğamların rəngarəng musiqi çalarlarını, melodiyalarını professional tarzun kimi məharətlə ifa etmişdir. Zənnincə Əhməd Bakıxanov haqqında çoxlu sayda məqalələr, elmi məcmuələr və kitablarında tarzunin möhtəşəm sənəti haqqında gözəl bilgiler dərc edilmişdir.

“Əhməd müəllim özü deyirdi ki, mən keçmiş nənələrə klassik ifaçılıq sənətinə, görkəmli musiqiçilərin və xanəndələrin bizim üçün qoyub getdikləri zəngin mədəni ırsə bir yarıdıcı kimi münasibət bəsləməyə çalışıram. Bir də ki, axı muğamı janrını dəyişməz bir şey kimi başa düşmək doğru deyildir”. Odu ki, Əhməd Bakıxanov pedaqoji fəaliyyəti dövrü muğam proqramları üzərində daim işləmiş şübə və quşələrin ayaqları və yerlərində doqıqdoqırmələr aparmış və dəstəgahların klassik üslub və formalarını qoruyub saxlaya bilmişdir”. Cabir Səforov. “Azərbaycan xalq çalğı alətləri ansambılı” Bakı Azərmoşr. 1971-ci il səh. 20.

Məlumdur ki, “Düğah” dəstəgahı “Rast” “ailəsinə” mənsubdur. Əhməd müəllimin ifaçılıq məktəbində yeni yaradıcılıq üslubunda bu oxşarlıq xüsusi olaraq nəzərə çarpır. Lakin bu eynilik heç də bu iki muğamın emosional təsir gücünün yeknesək olmasına gətirib çıxarmır.

Əyani olaraq Əhməd Bakıxanovun 1938-ci ildə tərtib etdiyi muğam proqramındakı “Düğah” və “Rast” muğamlarının aşağıda qeyd olunan tərkibdə melodik strukturları haqqında bəzi mülahizələrimizi nəzərə çatdırmaq. Aşağıdakı cədvəllərlə “Düğah” və “Rast” dəstəgahlarının quruluş strukturları verilmişdir. Cədvəllərdə altından xətt çəkilmiş şübə və quşələr müştərək hissələrdir.

CƏDVƏL 1

“DÜGAH” DƏSTGAHI

1. Bərdəşt	2. Düğah	3. Bayatı-Qacar
4. Qətar	5. Ruhl-örvah	6. Zəmin xəre
7. Məvərənnəhr	8. Şah Xətai	9. Hüseyni
10. Şikəsteyi-fars	11. Xavəran	12. Əraq
13. Qorayi	14. Əyaq 'koda'	

CƏDVƏL 2

“ RAST ” DƏSTGAHI

1. Bərdəşt	2. Rast	3. Uşşaq
4. Hüseyni	5. Vilayət	6. Xocəste
7. Xavəran	8. Əraq	9. Pəncəh
10. Rak	11. Qorayi	12. Əyaq

“Rast” və “Düğah” dəstəgahları qohum dəstəgahlar kimi forma və məzmun etibarilə bir-birilə yaxındırsa, onların şübə və quşələrinin istinad etdiyi pordələr də, muğamın müştərək lad və səs düzümündə bir o qədər münasib vəziyyətdə olur.

Əvvəldə qe-1 etdik ki, "Düğah" dəstgahı "Rast"la "qohumdur". Lakin bu ona əsas vermir ki, bu muğamların təkcə maye ucalığı ilə bir-birindən fərqli olmasını irəli çəkək. Dəstgahların lad əsaslarının, eyni zamanda şöbə və güşələrdə xüsusi ayaqların melodik və ritmik cəhətdən uyğun olmasına baxmayaraq bu muğamlar lad intonasiyaya, şöbə və güşələrin müxtəlifliyinə və onların emosional təsir dairəsinə görə də fərqlənirlər.

Cədvəl 2-də göstərilən "Rast" dəstgahında "Hüseyni" güşəsinə qədər olan hər üç şöbə və ya güşələr mayeyi "Rast"ın istinad pərdəsinə təbədirilər. Cədvəl 1-də verilən "Düğah" dəstgahında isə "Hüseyni"yə qədər olan şöbə və güşələrin arasında "Ruhül-Ərvah" şöbəsi vardır ki, maye ətrafında səslənən və ona tabe olan güşələrdən fərqli olaraq özünün istinad pərdəsinə malikdir. Bundan əlavə "Düğah" dəstgahındakı "Hüseyni" güşəsinə qədər olan şöbə və güşələri lad-intonasiyası, melodik arxitekonikanın qurulması üçün işlədilən ifadə vasitələrinin müxtəlifliyi baxımından "Rast" muğamının həmin hissəyə qədər olan şöbə və güşələrindən fərqlənir.

Artıq "Hüseyni" şöbəsindən sonra mənzərə dəyişir, sanki qonşu məntəqələrdən yola çıxan iki qatar bir müddədən sonra eyni bir məntəqədə görüşür və bir-birinə qoşularaq irəliyə doğru hərəkət edirlər. Bu misalı hər iki dəstgah üçün də şamil edə bilərik. Cədvəllərdə hər iki muğamda "Hüseyni" şöbəsindən sonra gələn şöbə və güşələrdə nəinki öz adları, həm də oradakı musiqi fikri, melodik kompozisiyası, lad intonasiyası, istinad pərdələri də eyniləşir. Bu da olbət də "Düğah" dəstgahının bir qədər özünəməxsus ifadə tərzini, intonativ təsir gücünü "Rast" dəstgahına tabe etdirilməsinə gətirib çıxarır.

Müqayisəli təhlil üçün cəlb edilən not misallarından aydın şəkildə görünür ki, Əhməd Bakıxanovun üslub, yaradıcılığı üçün xas olan gəzgiləmələr, muğam xalları, ifadə məziyyətləri hər iki dəstgahın lad-intonasiyası bünövrəsində "Rast" lad əsasında qurur. "Düğahın" lad-intonasiya məkanının "Rast" ladi üzərində qurulması ilk növbədə yuxarıdakı cədvəllərdə göstərilən müstəqil şöbə və güşələrin olması ilə izah edilir. Digər tərəfdən şöbə və güşələrin spesifik ayaq xüsusiyyətləri də "Düğah" lad-intonasiyası baxımından "Rast" ladına bağlayır.

İndi gələn müqayisəni müqayisə aparmaq üçün görkəmli tərzənlər Mirzə Fəxrə Rəzayev (1847-1927), Mirzə Mansur Mansurov (1887-1971) və daha bəstəkarlarımız Ü. Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə 1925-ci ildə türk musiqi texnikasına Şərq şöbəsinin muğam komissiyası tərəfindən təsdiq olunmuş proqramı əsasən "Düğah" dəstgahının tərkibi ilə tanış olaq.

CƏDVƏL 3

M.F.RZAYEV

"DÜĞAH"

1.Düğah	2.Ruhül-ərvah	3.Zəmin xəro
4.Naley-i-zənburi	5.Pəhləvi	6.Mənəvi
7.Mavəronnəhr	8.Hicad-Bağdadı	9.Cəbri
10.Şah Xətai	11.Şirin-şəkər	12.Düğah

CƏDVƏL 4

1925-ci il Şərq şöbəsi-muğam komissiyası tərəfindən tərtib edilmiş proqramdakı "Düğah" dəstgahı

1.Düğah	2.Ruhül-ərvah	3.Zəmin xəro
4.Mavəronnəhr	5.Hicaz	6.Gəbri
7.Şah Xətai	8.Sarənc	9.Düğah

CƏDVƏL 5

M.M.MANSUROV

"DÜĞAH"

1.Düğah	2.Güşeyi Bay, Qaçar	3.Ruhül-ərvah
4.Mavəronnəhr	5.Hüseyni	6.Şikəsteyi-fars
7.Dülrüba	8.Əraq	9.Zəngi-şütür
10.Rak	11.Düğaha ayaq	

Əlbəttə ki, bu cədvəllərdə (3,4,5) verilmiş hər bir rədiflərdə şöbə və güşələrin müxtəlifliyi özünəməxsus səslənmiş, lad-intonasiya baxımından "Rast" dəstgahından nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqli olması aydın görünür.

İrəlində bu cədvəllərdən hər biri haqqında elmi-nəzəri təhlil aparılacaqdır. Amma bizim araşdırmalarımız yuxarıda adları çəkilən sənətkarların ifasında səslənən "Düğah" dəstgahının hansısa qeyd etmək deyildir. Əsas məqsəd bu şöbə muğam korifeylərinin qoyub getdiyi musiqi xəzinəsinin sirlərini dərinləndirib onun məxsusi cəhətlərini müasir və gələcək nəsllə ötürməkdir.

Bizə məlumdur ki, "Düğah" dəstgahı keçən əsrin 40-cı illərin axırında orta ixtisas musiqi məktəblərinin muğam tədris proqramından çıxarılmışdır. Sual olunur ki, niyə səbəblər müxtəlifdir. Gəlin, bunlara aydınlıq gətirək.

1980-ci illərin əvvəlində məşhur muğam tədrisçisi tərzən Kamil Əhmədovun evində olarkən, söhbət əsasında bu sualı ona verdim. Bu zaman o, məsələni üstündə olan tarixi məqəmələrlə veridiyim suala sualla cavab verdi. "Yaxşı, bax görüm "Əraq" şöbəsi hara düşür" - deyib, sanki özü də buna cavab olaraq barmağını tənən ikinci oktavasının "mi bəmol" pərdəsinə qoyaraq dedi. "Oxuyan üçün bura çox çətindir". Soruşdum ki, təkcə buna

